Limbă, cultură, mentalitate: politici financiare reflectate în frazeologia românească

Monica Geanina COCA
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava
monicabilauca@yahoo.com

Abstract: The ways of managing property right during different historical periods is reflected in the economic, political and legal mentality of each people. That fact found its expression in historical languages as well. The present paper investigates the stable constructions, i.e. language facts which passed the test of time, thus displaying themselves as a record of the mental changes concerning the acquisition and alienation of goods.
Keywords: *language, mentality, finances, property, phraseology.*

1. Relaţiile de producţie şi modalităţile cele mai valoroase de schimb ale mărfurilor au reprezentat o constantă pe parcursului evoluţiei omului. Dacă în comuna primitivă, trocul era principala şi cea mai cunoscută formă de schimb, o dată cu apariţia metalului, moneda a înlocuit cu succes mărfurile echivalente sau alte etaloane premonetare (dinţi de animale, cereale, animale etc.).

Lucrarea de faţă îşi propune să creioneze un ansamblu reprezentativ care să evidenţieze modul în care s-au imprimat în limbă diferite mijloace şi instrumente de plată în spaţiul lingvistic românesc. Sursa de material este constituită din construcţii fixe, fapte de limbă expresive şi relevante prin trăsături precum stabilitate şi repetabilitate, extrase din diferite lucrări de profil.

1.1. O privire retrospectivă asupra stadiilor de dezvoltare a modalităţilor de plată evidenţiază faptul că după schimbul direct al mărfurilor, în natură, un moment important l-a reprezentat introducerea monedelor, o dată cu epoca metalului. Multiplele calităţi care le recomandau ca intermediar de succes se refereau la prelucrarea, uşurinţa circulaţiei şi depozitarea acestora, cele mai râvnite metale fiind aurul şi argintul. La perioada în care banii erau de argint face referire şi expresia *bani albi (pentru zile negre)*, trimiterea la acest adjectiv fiind pusă, de Stelian Dumistrăcel, pe seama „unei interesante evoluţii semantice a adjectivului lat. *asper* „aspru" în greaca bizantină […] contrastul adăugându-se pentru a exprima ideea de finalitate pe baza confruntării numelor celor două culori". Autorul este de părere că se poate vorbi de „plasarea banilor într-o semnificativă serie adjectivală cromatică: *galbenii*, au fost banii de aur, iar roşii, cei de aramă, de mică valoare" şi de specializarea, în spaţiul european, a altor termeni pentru numirea acestora: „galbenul unguresc s-a numit *galben roşu* şi florinţi roşii ungureşti, «*fiorini de aur*»" [Dumistrăcel, 2001: 23-24].

BDD-A30192 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.42.196 (2024-04-16 10:41:07 UTC)

Cu acelaşi denominativ, alte expresii desemnează o persoană care face economii: *a strânge banialbi pentru zile negre* „a păstra o sumă de bani pentru situaţii dificile"; *adună alb în căpistere* „face economii; strânge bani". Alteori, acelaşi sens este exprimat fără determinant cromatic: *a avea bani (strânşi) la ciorap* „a fi econom", *a pune la chimir* „a strânge bani, a fi zgârcit".

De altfel, capacitatea de a circula a banilor şi-a găsit expresia şi în limbă, în sintagma *bani umblători* „aflaţi în circulaţie", „bani gata, număraţi, numărători, sunători, lichizi, în numărătoare, în numerar", sau *bani uscaţi* „bani în numerar", cu trimitere la procedeul păstrării unor bunuri (alimentare) prin uscare, produse numite de altfel, popular, *uscături* [Dumistrăcel, 2001: 434-436]. La polul opus se află expresia, specific românească, *bani gheaţă* „bani adunaţi în timp, „îngheţaţi" din perspectiva circulaţiei, bani „grămadă" sau *bani spiţă* „bani în numerar, probabil moşteniţi", unde prezenţa cuvântului *spiţă* se datorează unei confuzii cu termenul *ştiştar* „presupus recipient de păstrare a banilor", respectiv *ştiştori*, „piese asemănătoare cu spiţele, la angrenajul prin care se transmite pietrei „umblătoare" de la moară mişcarea roţii acţionate de apă"[1] [Dumistrăcel, 2001: 374-375].

O formă particulară de plată, cu referire la dreptul cutumiar românesc este înregistrată în expresiile: *a da (bani) pe ciubote*, *a plăti ciubotele* „a plăti cheltuielile de drum ale unui trimis al domnitorului sau ale unui înalt dregător spre a executa o hotărâre judecătorească (plată reprezentând iniţial, uzura încălţămintei)" [Dumistrăcel, 2001: 91-92]. Tot la o modalitate de plată trimite şi expresia *a-i veni (cuiva) de hac* „a răsplăti pe cineva după cuviinţă; a-l da gata, a-l învinge, *hacul* fiind un cuvânt de origine turcească, care înseamnă „plată, simbrie" [Dumistrăcel, 2001: 189-190]. Când referirea se făcea la plata unui preţ foarte mare, se folosea expresia „un ort, un zlot, un tult şi o oală cu lut", cu trimitere la cele trei monede care au circulat „în diferite epoci, în Ţările Româneşti, cu valori diferenţiate în timp": *zlotul* era polonez, *ortul* era o monedă de valoare mică, specializată şi fixată în expresia *a da ortul popii*, iar tultul era turcesc, „dar a numit şi o monedă austriacă, ambele de argint" [Dumistrăcel, 2001: 423-424]. La o modalitate particulară de plată trimite şi expresia *cot de-un ort şi aţă de-un zlot*, care marchează „disproporţia dintre preţul plătit pentru componente, aparent mai puţin importante, şi un ansamblu; disproporţia dintre preparative şi importanţa unei acţiuni", cu aluzie la „o aţă (eventual imaginară) cu care s-au cusut părţile unei piese de îmbrăcăminte, contând valoric, mai mult decât ţesătura propriu-zisă a acesteia" [Dumistrăcel, 2001: 455-456].

1.2. În ceea ce priveşte desfăşurarea actului propriu-zis al vânzării, acesta se făcea, în România, prin punerea *banilor jos* „monedele fiind numărate pe o haină, pe o bucată de pânză (ţesătură) aşternută pe pământ", expresia având la bază un „posibil calc din limba greacă sau turcă", ce reflectă un mental ce există în mai multe spaţii lingvistice (în engleză, un sinonim pentru *to pay cach* este locuţiunea *to pay down*) [Dumistrăcel, 2001: 206-209]. Alte specializări, care se referă la „a cheltui banii pentru distracţii, a fi risipitor" sunt surprinse în expresia *a bate banii la pingele*, unde pingeaua este „o bucată de piele groasă folosită pentru a înlocui partea inferioară, din faţă, a încălţămintei" care se rodea la horă sau la dans sau *a bate banii la papuc/la tălpi*.

Celelalte expresii, aparţinând mai multor registre stilistice, care trimit la actul vânzării selectează elemente care fac referire la evoluţia modalităţilor de vânzare a bunurilor, la diferite specializări tranzacţionale, mai vechi sau mai noi, care s-au imprimat în imaginarul colectiv românesc: *a face* (sau *ascoate) vânzător* (*un bun imobil*) (îvp.) „a vinde", *a*

[1] Stelian Dumistrăcel opinează, în acest sens, că „raportarea poate fi făcută la una din semnificaţiile privitoare la relaţiile sociale: «totalitatea descendenţilor din acelaşi străbun, totalitatea persoanelor înrudite prin sânge sau alianţă»". [Dumistrăcel, 2001: 206-209]

BDD-A30192 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.42.196 (2024-04-16 10:41:07 UTC)

vinde (cumpăra) cu bucata „a vinde (cumpăra) în detaliu (cu amănuntul)", *(a vinde) în detaliu* „(a vinde) în cantităţi mici, cu bucata, cu amănuntul", *a vindeo marfă pe cost* sau *la preţul de cost* „a vinde o marfă fără adaos comercial", *a vinde* sau *a cumpăra pe cont* „a vinde sau a cumpăra pe credit, pe datorie", *a vinde pe credinţă* (înv.) „a vinde pe datorie", *a vinde en-gros* „în cantităţi mari", *a juca la bursă* „a cumpăra şi a revinde efecte de bursă pentru a realiza un venit în urma urcării sau scăderii lor", *a vinde* (sau *a da, a cumpăra*) *pe ochi* (pop.) „(a vinde) (a da sau) a cumpăra apreciind cu privirea", *a vinde (merele) cu ţarcul* „a vinde (merele) măsurând după cantitatea care încape în ţarc", *a plăti de-a gata* (înv.) „a da toţi banii datoraţi o dată", *a plăti în bani gata* (*sau bani gheaţă, peşin, în naht* sau *număraţi*) (pfm.) „a plăti imediat suma întreagă".

Acţiunile unei tranzacţii sunt reglementate de reguli, unele dintre ele specifice codului nescris: *Frate, (ne)frate, dar brânza-i cu (sau pe) bani* „în chestiuni de afaceri nu se ţine cont de relaţiile de rudenie sau de prietenie". Dincolo însă de exigenţele impuse în realizarea unei tranzacţii, există, în mentalul popular, câteva reguli nescrise, care garantează reuşita sau eşecul actelor de vânzare: *Banii te învaţă ce să faci* „Cine are bani găseşte îndată mijlocul să-l întrebuinţeze" [Zanne, 1900: 40], *Banul uşor face planul* [Zanne, 1900: 41], *Ban la ban trage* „foloasele, câştigul tot la cel avut merg" [Zanne, 1900: 43], *Banul muncit nu se prăpădeşte, Banul muncit pluteşte deasupra* „se spune la adresa omului chibzuit" [Zanne, 1900: 33], *Banul ascuns în pământ nici creşte nici rodeşte* [Zanne, 1900: 42], *Nu vinde ce nu-i al tău, să nu-ţi vie pe urmă greu* „e lesne de vândut, dar anevoie de cumpărat" [Zanne, 1900: 683]. Acelaşi mental îl întâlnim în tot spaţiul european, variatele frazeologice pe acest suport indicând apartenenţa la categoria universaliilor frazeologice: *Averea la avere*, *Averea vré la avere*, *Banul face bani şi păduchea păduchii, Banul e fratele banului,* cu variantele *Banul iubeşte banul, Banul e fratele banului, Banul dobândeşte (face) ban* [Zanne, 1900: 45], *I danaro è fratello del danaro, Dinero llama dinero, Pfennig ist Pfennigs Bruder, Geld wint geld Money makes money* [Gheorghe, 1986: 101-102].

Tot la un cod nescris de care depinde succesul unei tranzacţii fac trimitere şi regulile cuprinse în diferite credinţe şi superstiţii ale poporului român: *a da banii prin barbă* (pop.) „a freca de bărbie banii încasaţi într-o zi sau la o afacere, pentru a avea noroc", *Când te mănâncă palma stângă, ai să iei bani, iar când te mănâncă palma dreaptă, ai să dai.* (Suceava); *De primeşti bani lunea e semn bun., Lunea nu e bine să dai bani, căci toată săptămâna vei da., Când vezi luna nouă, să arăţi unui copil un ban şi va avea bani toată luna.* (Ardeal); *Când îţi arde ţigara într-o parte, vei primi bani., Când îţi aprinzi ţigara şi pârâie chibritul, vei lua bani.* (Suceava); *Dacă vinzi întâi ceva pe bani, să iei banul acela, să-l freci de pământ, să-ţi faci cruce cu el, ca să-ţi meargă bine vânzarea.* (Tecuci) [Gorovei, 2012: 16], *Ban găsit, ban vrăjit* „Banii găsiţi, prin opoziţie cu banii munciţi, îţi aduc fel de fel de neajunsuri" [Zanne, 1900: 36].

Imposibilitatea de a plăti impune, în mentalul popular, luarea de măsuri speciale, marcate frazeologic: *a atinge pe cineva la pungă* „a obliga pe cineva să plătească o sumă de bani"; *a-i tăia* (cuiva) *băierile pungii* „a face (pe cineva) să-ţi dea banii"; *a lua un lucru în preţ* (înv.) „a accepta un obiect în loc de bani, pentru o datorie".

Dacă succesul unei vânzări este surprins în urarea adresată (la despărţire) unei persoane care vinde: *Vânzare bună!*, rentabilitatea este cuantificată prin ritmul vânzarilor sau prin lipsa acestora, fapt care şi-a găsit expresia şi în limbă: *a avea (un) preţ* „a se vinde bine, cu preţ ridicat, a valora mult, sub aspect material"; *a se vinde (sau a se căuta) ca plăcinta caldă* „a se vinde repede, fiind foarte căutat"; *a-şi vinde sau a-şi cheltui şi pielea de pe el* „a vinde tot ce are pentru a scăpa de o anumită situaţie sau pentru a realiza un anumit lucru, a nu mai rămâne cu nimic"; *a lua (sau a-i vinde) cuiva şi cenuşa din vatră* (pfm.) „a-i lua (sau a-i vinde) absolut tot".

În sfârşit, există o categorie de frazeologisme bine reprezentată care, deşi fac referire la actul vânzării, real (castraveţi, gogoşi, ardei, flori etc.) sau imaginar (pielea, sufletul, viaţa, mama, tata) s-au metaforizat, iar expresiile circulă cu alte sensuri,

BDD-A30192 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.42.196 (2024-04-16 10:41:07 UTC)

generalizate: *a vinde castraveți* (sau *pepeni, flori, apă, gogoși) la grădinar* (sau *la sacagiu, la gogoșar*) „a da cuiva un lucru din care are din belşug; a încerca să înşeli sau să dai lecţii cuiva care este mai şiret sau mai învăţat decât tine", *a vinde pielea ursului din pădure* (sau *peştele din baltă*) „a promite un lucru pe care nu-l ai, a face planuri în legătură cu un lucru pe care nu-l posedezi (încă), care este nesigur"; *Te vinde fără bani* „se spune despre un om rău, şiret"; *a-şi vinde (şi) pielea* (sau cămaşa) de pe el (sau *de pe sine*) „a da tot (pentru a scăpa de o anumită situaţie sau pentru a realiza un anumit lucru), a nu mai rămâne cu nimic"; *a-şi vinde scump viaţa* (sau *pielea*) „a se apăra în luptă cu deosebită vitejie; a-l face pe adversar să plătească scump victoria"; *a vinde vânt* (învr.) „a vorbi degeaba (pentru cineva care nu ascultă)"; *a-şi vinde sufletul (diavolului)* „1. a pactiza cu diavolul, trădând credinţa creştină. 2. a face orice compromis pentru a obţine ceva; a fi total lipsit de scrupule".

1.3. Actul cumpărării este, din perspectiva inventarului, mai puţin reprezentat decât cel al vânzării şi exprimă diferite forme tranzacţionale: *a cumpăra (sau a vinde) pe credit* „a cumpăra (sau a vinde pe datorie)", *a cumpăra venitul moşiei* (iuz.) „a arenda", *a cumpăra pe credinţă* (înv.) „a cumpăra pe datorie". Relaţia dintre vânzător şi cumpărător se stabileşte în cadrul procesului de negociere, surprins şi el frazeologic: *a se învoi (sau a veni) la (sau din) preţ sau a se ajunge din preţ ori a rupe preţul* „a încheia o tranzacţie comercială, înţelegându-se asupra sumei de plată"; *a ţine la preţ, a se ţine greu la preţ* „a nu reduce nimic din suma cerută la o vânzare"; *a-i face cuiva alişveriş* (rar) „a cumpăra, a târgui (de la un negustor)".

Ca în cazul vânzării, şi pentru actul cumpărării există o serie de expresii în care termenul este folosit fie în enunţuri în care inventivitatea şi spontaneitatea specifice omului din popor îmbracă forme ritmate: *De ai venituri mititele, mai opreşte din măsele* „să cheltuim din mijloacele noastre şi să fim prevăzători" [Zanne, 1900: 256], *Merge averea la avere şi albinele la miere*, fie în expresii care, prin generalizare, fac trimitere la alte situaţii: *Cum am cumpărat-o, aşa o vând* (pfm.) „repet aşa cum am auzit", *a cumpăra vreme(a)* (pfm.) „a câştiga timp"; *a cumpăra pisica în traistă* „a nu putea fi cunoscut un lucru înainte de a intra în posesia lui".

Eşecul este şi el surprins frazeologic, de obicei cu trimitere la realităţi din mediul rural: *a cumpărat potcoavele, mai are să cumpere calul* „se spune despre cineva care a făcut o investiţie insuficientă şi inutilă", *Cumperi de o para două, şi le dă la o lescaie nouă* „la o negoţ neprofitabil" [Zanne, 1900: 228]. La (o posibilă) finalitate menţionată se ajunge, în mentalul popular, prin lipsa de măsură în cheltuirea banilor (fără un scop precis): *a arunca banii pe fereastră* (pfm.) „a cheltui fără socoteală", *a azvârli banii pe fereastră* „a fi foarte cheltuitor", *a băga pe cineva la* (sau, iuz., *în) cheltuială* „a-l face să cheltuiască (bani mulţi)", *a(-şi) dezlega punga* (fig.) „a da sau a cheltui bani ori a face pe cineva să dea sau să cheltuiască bani", *a întoarce punga pe dos* „a cheltui toţi banii", *a(-i) mânca (cuiva) banii* (sau *aurul, averea, leafa) cu lingura* (pop.) „se spune despre un om bogat care cheltuieşte prea mult", *a mânca banii* (sau *averea, paralele) cu linguroiul* (pop.) „a cheltui fără măsură".

2. Concluzii

Cercetarea noastră, care constă în analiza frazeologică din perspectivă etnolingvistică a avut în vedere două aspecte: investigarea construcţiilor fixe atât din perspectiva inventarului şi a structurii acestora, cât şi din punctul de vedere al ideilor, concepţiilor referitoare la actul vânzării şi al cumpărării, aşa cum se reflectă în mentalul popular românesc. Astfel, din perspectiva inventarului, se observă că actul vânzării este mai bine reprezentat numeric şi mai nuanţat exprimat. La nivelul ariilor de semnificare, se observă că reprezentările legate de actul vânzării şi al cumpărării reflectă diferite tipuri de mentalităţi specifice mai ales arealui rural, fără a exclude însă şi influenţa progresului în materie de modalităţi de vânzare şi cumpărare. În ceea ce priveşte lexicului antrenat în

BDD-A30192 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.42.196 (2024-04-16 10:41:07 UTC)

astfel de structuri, acesta este reprezentat de obicei de termeni tehnici, aparţinând câmpului semantic al celor două realităţi investigate (bani, para, avere, preţ, credit, marfă etc.), dar şi de termeni care fac obiectul unei tranzacţii reale sau ireale, cu specific rural (potcoave, castraveţi, flori, pepeni, urs, albine, ardei, fasole, mere etc.).

BIBLIOGRAFIE

Academia Română, 2010: Academia Română, *Micul dicţionar academic*, vol. I-II, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Berg, 1995: I. Berg, *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre,* Bucureşti, Editura Saeculum I.O. Vestala.

Dumistrăcel, 2001: Stelian Dumistrăcel, *Dicţionar de expresii româneşti „Până-n pânzele albe". Biografii-motivaţii*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Iaşi, Editura Institutul European.

Gheorghe, 1986: Gabriel Gheorghe, *Proverbele românilor şi proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, Bucureşti, Editura Albatros.

Gorovei, 2012: Artur Gorovei, *Credinţe şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti, Editura Saeculum.

Zanne, 1900: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia,* vol. V, Bucureşti, Editura Librăriei Socecu&Comp.

BDD-A30192 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 3.144.42.196 (2024-04-16 10:41:07 UTC)